

KÖDÖBÖCZ GÁBOR
**„Az Égből dühödt angyal dobolt /
 Riadót a szomoru Földre”**

Az első világháború reflexiója
 Ady Endre lírájában

Ady Endre *Kocsi-út az éjszakában* című, 1909-ben született kultikus művének prófétikus látomását – „Minden Egész eltörött” – szinte azonnal vizsgálta a történelem. Öt évvel a vers keletkezése után, az első világháború kitörésekor ugyanis – Mekis D. János szavai szerint – „a modernségben szétterjedő metafizikai rend dilemmái semmivé foszlottak”¹ S hogy ez mit jelent a költői világerzékelés szintjén, arra megint csak Ady adja meg a választ: „Iszonyú dolgok mostan történülnek, / Népek népekkel egymás ellen gyűlnek, / Bűnösök és jók egyként keserülnek / S ember hitei kivált meggyöngülnek. // [...] Lámpás, szép fejek után megszédülnek, / Emberségesek igen megrémülnek, / Ifjak kik voltak, hoppa megvénülnek / S a Föld lakói dög-halmokba dülnek” (*Krónikás ének 1918-ból*).

Bíró Zoltán írja *Ady Endre sorsköltészeté* című könyvében: „Ady eleve tragikus hangoltságú sorsérzékelése egyre tragikusabbá válik majd a világháború idején, és nemcsak általában, a világháborús élmények és látomások következtében, hanem elsősorban a magyarság jövőjét illetően.”² Az abszurd helyzet egyik legszebb költői reflexiója a világlátás riadalmától motivált Csinszka-versben olvasható: „Világok pusztulásán / Ősi vad, kit rettenet / Űz, érkeztem meg hozzád / S várok riadtan veled” (*Őrizem a szemed*).

Nagy élménysűrűségű pályája során Adynak kétségkívül a háború jelentette a legsúlyosabb kihívást. A létrontás és világlátás rettenetében úgy kellett helytállnia emberként és magyarként, hogy mindközben költőként is hű maradjon önmagához. Az egyébként mértékadó európai szellemeknek (íróknak,

költőknek, filozófusoknak) is túl nagy próbatételt jelentő háborús hisztéria közepette – ritkaság ez mind a mai napig! – nemcsak költői identitását, hanem legtagabb értelemben vett művészi, emberi integritását is meg tudta őrizni. Megrendítő szépségű és egy évszázad elteltével még fájdalmasabb akusztikával szóló ikonikus költeménye, az *Intés az Őrzőkhöz* ezért lehet az emberség és magyarság fokmérője, illetve a hűség és helytállás etalonja. „Őrzők, vigyázzatok a strázsán, / Az Élet él és élni akar, / Nem azért adott annyi szépet, / Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba feneségek. / Oly szomorú embernek lenni / S szörnyűek az állat-hős igék / S a csillag-szóró éjszakák / Ma sem engedik feledtetni / Az ember Szépbeszótt hitét / S akik még vagytok, őrzön, árván, / Őrzők: vigyázzatok a strázsán”.

A háború költői reflexiója, Ady prófécijája kapcsán különösen fontos, hogy leggyakrabban hirdetett ígéje az életigenlés: „Isten az élet igazsága / Parancsa ez: mindenki éljen, / Parancsa ez: mindenki örüljön, / Parancsa ez: örömgylkos féljen, / Parancsa ez: mindenki éljen” (*Az Isten harsonája*). Egész művészi, emberi hitvallása ebből fakad: gyűlöl mindent, ami az élet valódi megélését akadályozza vagy lehetetlenné teszi: az elnyomást, a szegénységet, a maradiságot, a háborút.

Ebben a kontextusban szemlélve a költő és gondolkodó Ady esetében az álomlátó realista és lényeglátó realista jól megfér egymással. Ráadásul a szorongató körülmények hatalmával (súlyosbodó betegség, egzisztenciális nehézségek, publikációs problémák, a sorozások rémképei) dacolva. Ahogy egyik levelében írja: „egy szörnyű világválságon kívül el kellett jönnie az én nagy emberi válságomnak is [...] akkor, mikor a mindenki ügye és a magamé vetélkedve fenyegetnek egy nagy katasztrófával”.³ A kritikus helyzetben a legfőbb vigaszt és fogódzót a Csinszka-szerelem jelentette számára. „Gondoltam: drága, kicsi társam, / Próbáljunk mégis megmaradni / Ebben a gyilkos, vad dulásban. // Mikor mindenek vesznek, tűnnek, / Tarts meg tegnapnak, tanuságnak, / Tarts meg csodának avagy bűnnek. // Mikor mindenek futnak, hullnak, / Gondoltam: drága, kicsi társam, / Tarts meg engem ígérő Multnak” (*De ha mégis?*).

A Tokaji Írótáborban, *Az első világháború a magyar irodalomban és művészetekben* címmel megrendezett tanácskozáson, 2018. augusztus 17-én elhangzott előadás írott változata.

1 MEKIS D. János: *Modern apokalipszis (Ady Endre és Gyóni Géza háborús költészeté)* = M. D. J.: *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma*, Pro Pannonia, Pécs, 2014, 108.

2 BÍRÓ Zoltán: *Ady Endre sorsköltészeté*, Püski Kiadó, Budapest, 1998, 149.

3 ADY Endre levele *Tisza Istvánnak* (Budapest, 1915. január 26.) = A. E. *Levelei III, 1914–1918*, szerk. BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 122.

Adynak a háborúhoz való viszonyulását, az eszterlen vérontásra adott válaszát kivételes írástudói felelősséget tükröző, transzparens módon kifejező verscímei is jelzik. Az alább felsorolt művek *A halottak élén* (1918), illetve *Az utolsó hajók* (1923) című köteteknek jellegadó darabjai: *Emlékezés egy nyár-éjszakára*; *Ember az embertelenségben*; *Véresre zúzott homlokkal*; *A rémnek hangja*; *Tegnap tegnap siratása*; *E nagy tivornyan*; *Mai próféta átka*; *Esaiás könyvének margójára*; *Kicsoda büntet bennünket?*; *Egy háborús virágének*; *A megcsúfolt ember*; *Szent Liber atyám*; *Beszélgetés a szívemmel*; *Követelő írás sorunkért*; *Üdvözet a győzőnek*. A valósággal nagy feületen érintkező, szuggesztív felidéző és megjelenítő erővel rendelkező versekben sajátosan Adyra valló metaforák fejezik ki a háború világát: „elszabadult pokol”; „véres s ostoba feneségek”; „véres, szörnyű lakodalom”; „gyilkos, vad dúlás”. Mindezzel a költő értéktudatát tükröző és a háborús tébolyt tagadó nagybetűs értékjelképek állnak szemben: a Tegnapp, a Gondolat és az Ember. Ady nem egyszerűen csak szembehelyezkedett a háború borzalmával, de a fölfordult világban is meg tudott maradni embernek. „Egy világot elsüllyesztő / Rettenetes éjszaka” évadján, amikor „Az iszonyúság a lelkekre / Kaján örömmel ráhajolt”, és amikor „Véres, szörnyű lakodalomba / Részegen indult a Gondolat”, az adott körülmények között „Ékes magyarnak soha szebbet / Száz menny és pokol sem adhatott: / Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban, / Újból-élő és makacs halott”.

A kiküzdött bátorság és remény igéi ezek – a legnagyobb bátorság a remény! –, és ezen a ponton jó okkal gondolhatunk *Az írástudók árulása* című, 1928-as Babits-esszé zárására: „Még ha semmi reményünk sem volna, s joggal veszítenéd el minden hitedet a Morál és Igazság erejében: bizonyos akkor is inkább illik az Írástudóhoz a Világítótorony heroizmusa, mely mozdulatlan áll, és híven mutatja az irányt [...]”⁴

Ady háborúra reflektáló legfontosabb verseivel (*Az eltévedt lovas*, 1914; *Ember az embertelenségben*, 1916; *Krónikás ének 1918-ból*, 1918) feltétlenül az irányt mutató írástudók, a szellem jelzőfényei között foglal helyet.

Az eltévedt lovas – mint sokak által referenciaversnek és abszolút viszonyítási pontnak tartott remeklás – az „én”-hez kapcsolt korábbi relációk (élet, halál, szerelem, Isten, magyarság) nyomán egy újabb és minden egyes viszonylatot átható vonatkozást tár: a háborút. *A halottak élén* 125 verset magába foglaló kötetkompozícióján belül a magyarságciklus című darabjaként szereplő mű – három hónappal az első világháború kitörése után – „a magyarság sorsának ítéletes, tragikus látomása”. Görömbei András a költeményről szóló elemzésében főként a magyarság eltévelyedését hangsúlyozza, ugyanakkor az „eltévedt lovas” szimbolikáját tágabb relációban is kibonthatónak tartja: „a vers érvénye persze egyetemes is: az utat tévesztett ember drámájának egyetemes érvényű kifejezése is”.⁵

A régi keletű esztétikai tapasztalat – amely szerint a vers erőter, ezen keresztül a költő energiát közvetít a befogadó felé – ebben a kompozícióban még a költészet iránt kevésbé fogékony olvasók számára is evidenciaként jelenhet meg. „Vak ügetését hallani / Eltévedt, hajdani lovasnak, / Volt erdők és ó-nádasok / Láncolt lelkei riadoznak. // [...] / Kísértetes nálunk az Ősz / S fogyatkozott számú az ember: / S a dombkerítéses síkon / Köd-gubában jár a November. // [...] / Hajdani, eltévedt utas / Vág neki új hináru útnak, / De nincsen fény, nincs lámpa-láng / És hírük sincsen a faluknak. // Alusznak némán a faluk, / Multat álmodván dideregve / S a köd-bozótból kirohan / Ordas, bölény s nagymérgű medve.”

Az életművön belül akár címerversnek is tekinthető alkotás újfent azt példázza, hogy a világmindenségnek mondott nagy egészet senki sem látja a maga komplexitásában és teljességében úgy együtt, mint a költő. Ez nyilván a költői optika élességét és a kozmikus pillantás képességét jelenti. És a dolog természetéből adódóan azt a fajta őstudást és alapmotíváltságot is, amiről igen gyakran megfeledezünk: „az egésznek része csak az lehet, ki szíve részévé tette az egészt”.⁶

Versben tiltakozni a háború ellen annyi, mint nyelvi erővel szegülni szembe a halálos veszedelemmel. Mindez a korabeli magyar közegben, ahol a háborúellenesség a tevőleges hazafiatlansággal, de legalábbis a haza iránti elkötelezettség hiányával volt azonos, hatalmas erkölcsi bátorságra vall.

4 BABITS Mihály: *Az írástudók árulása* = B. M.: *Esszék, tanulmányok II*, szerk. BELIA György, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 234.

5 GÖRÖMBEI András: *Hat Ady-versről – röviden* = G. A.: *Létértelmések*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999, 52.

6 EÖTVÖS József: *Vallomások és gondolatok*, összegyűjtötte, szerkesztette: BÉNYEI Miklós, Magyar Helikon, 1977, Budapest, 67.

Az utóbb antológiadarabbá vált *Ember az ember-telenségben* megírása a román csapatok erdélyi betörésével esett egybe. A magyarok kétségbeesett menekülését a csucsai kastélyból érzékelő Ady kozmikus személyes metaforikával ad hangot végtelen fájdalomnak és megrendülésnek. A szülőföld és a magyarság végveszélybe kerülése az önerősítő-önfelnevelő magabátorítás és az univerzális lírai részvétellel érintkező jövőféltés szokatlanul erős gesztusait hívja elő a költőből. „Szívemet a puskatus zúzta, / Szememet ezer rémség nyúzta, / Néma dzsin ült büszke torkomon, / S agyamat a Téboly ütötte. // És most mégis, indulj föl, erőm, / Indulj föl megintlen a Földről! / Hajnal van-e, vagy pokol éjfé! / Mindegy, indulj csak vakmerőn, / Mert régen-régen cselekedted. // [...] / Óh, minden gyászok, be értelek, / Óh, minden Jövő, be féltetek, / (Bár föltámadt holthoz nem illik) / S hogy szánom menekülő fajtám.”

Nem kétséges, hogy mindig lelki, erkölcsi, szellemi okok állnak a háttérben mindannak, ami az emberrel a világban történik. Nem volt ez másként az első világháború esetében sem. A téma adta keretek között most csak utalok Julien Benda *Az írástudók árulása* (1927) című, nagyhatású könyvére. Erre a műre reflektál Babits Mihály fentebb már idézett esszéje, amelynek alábbi sorai szinte a reveláció erejével hatnak: „Nem a régi magyar írástudókra gondolkok, akik megmondták az igazat nemzetünk szemébe oly korokban, mikor még Igazság és Emberség becsületben és fényben ragyogtak. Hanem gondolok a világháború korának magyar költőire, akik, legalább az igazán érdemesek egytől egyig, bármennyire szerették is hazájukat, tudtak hívei maradni a Békének és az emberi közösségnek azokban az esztendőben, mikor Európa legnagyobb szellemei kevés kivétellel versenyt hangoztatták a »Gyűlölet igéit«, nyíltan megtagadva az emberi egységet és igazságot, s az írástudók árulása aratott, és tort ült. Ha van nemzet Európában, melynek legjava írástudói nem követték el ezt az árulást: a magyar az. Pacifisták voltunk, és ma – hadd legyünk csak nacionalisták! Magam is az vagyok. De ennek a nacionalizmusnak ugyanaz a lényege, ami a pacifizmusunké volt: az erőszak elvének tagadása.”⁷

Ady historizáló, archaizáló, formautánzó verse, a *Krónikás ének 1918-ból* kíméletlenül pontos lírai dokumentum a csapásoktól és kollektív amnéziától sújtott, jelenlét- és emlékezetvesztésben szenvedő emberiségről. A háború mindent tönkretevő, lealjasító hatása a történelmi realitások leltárszerű gazdagságával, részletező epikai bemutatásával kap hangot. Az ótestamentumi prófétáktól, a magyar irodalmi régiségtől, s kiváltképpen a XVI. századi kálvinista költészettől motivált versbeszéd fontosabb üzeneteiben mintha a kései Vörösmarty antropológiai vízióival mutatna rokonságot. *Az emberek* című vers illúziótlanul kegyetlen s végletesen pesszimista soraiban „sárkányfogvetemény”-ként megjelenő emberfaj Ady versében a tökéletesen értelmetlen háborús áldozathozatalra kárhoztatott embermilliókkal mutat megfelelést. Az univerzális távlatú „vanitatum vanitas” gondolata és a háború bestialitása a krónikás ének műfaját nagy leleménnyel újratemtő, különleges nyelvkezeléssel szólal meg; a vers erkölcsi, eszmei mélyrétege félelmes monotóniát sugárzó formarendben ölt testet: „Szegény emberek ölnek és csak ölnek / S láz-álmaikban boldogan békülnek. / S reggelre kelvén megint megdühülnek, / Kárhoznak, hálnak, vadakká törpülnek. // Halál-mezőkön bitófák épülnek, / Nagy tetejükre kövér varjak ülnek / Unják a hullát, el- s visszaröpülnek, / De az emberek meg nem csömörülnek.”

„Mindig van elég fény ahhoz, hogy lásson, aki akar, és mindig van elég homály ahhoz, hogy ne lásson, aki nem akar” – mondja Blaise Pascal. E szentenciát továbbgondolva megállapíthatjuk, hogy Ady Endre költészete a legsötétebb és legabszurdabb helyzetben is a valóságérzék és tisztánlátás fontosságára, ezáltal pedig az emberi felelősségre és méltóságra figyelmeztet bennünket. Ahogyan az adys tónusok és képzetek imaginációjában fogant Farkas Árpád-vers (*Ostorzúgásban ének*) üzeni: „Lerágva csontig álmai, / hajában szitok s pör sziszeg, / midőn messiás-síron / nyekergetik víg lantjaik / a fénylő képű igricek. // Nem kell már lant, se cimbalom, / tornázó vágyaknak tora, / csak Ady Endre ostora, / csak Ady Endre ostora!”

7 BABITS Mihály: *Az írástudók árulása*, i. m., 222.